

שבת לנשמ"ה: רוחניות פמיניסטית בהתהוות

דבורה עברון וענת ישראלי

אף על פי שקיים היום עולם מחשבה שלם השופע מסורות רוחניות פרו-פמיניסטיות נפלאות, להמוני אנשים אין אליו כל גישה. הם נוטים לחשוב שהדת הפטריארכלית היא המקום היחיד שבו יש מי שדואג לרווחתם הרוחנית (בל הוקס)¹.

מאז שנת 2004 הולכת ומתפתחת ב'מדרשה' באורנים מסורת חדשה מבית המדרש 'ניגון נשים' הפועל בתוכה – סוף שבוע משותף לנשים יהודיות מכל הזרמים, המוקדש למפגש, ללימוד ושיחה, ובעיקר לתפילת נשים משותפת. שבת זו, המכונה 'שבת לנשמ"ה' (לנשים מכל הזרמים) היא חוליה חדשה, גם אם לא בהכרח מודעת, בשרשרת ארוכה ועתיקה של התוועדות רוחניות נשיות בשבתות.²

בית המדרש 'ניגון נשים' (ע"ש אסתר סטולמן) מגדיר עצמו כ'מרכז לשילובן של נשים בתרבות היהודית באמצעות לימוד, מפגש, שיח וטקס'. בית המדרש מיועד לנשים דתיות וחילוניות והוא עוסק בלימוד פמיניסטי של מקורות יהודיים הקשורים לנשים, המספרים על נשים, או כאלה העוסקים בתכנים הנחשבים 'נשיים'. בית המדרש משלב שלוש שיטות לימוד: הלימוד האקדמי השיטתי, הביקורתי והתאורטי, המביא לבית המדרש את שיטות הקריאה והניתוח האקדמיות של טקסטים יהודיים וכן תאוריות פמיניסטיות; הלימוד הישיבתי המסורתי של המקורות היהודיים; והשיטה המכונה 'פדגוגיה של זהות'³ שפותחה ב'מדרשה' (ובמקביל גם בתאוריה הפמיניסטית⁴), המערבת עיון טקסטואלי ואישי, אקטואלי וביוגרפי, ומוסכת את כולם בטבעיות ובאסוציאטיביות ללימוד העיוני. הידע האישי הסובייקטיבי מוכר כחלק אינטגרלי ומשמעותי של הלימוד, ולא כתפל לו.

בדברים הבאים ברצוננו לבחון אם, ובאילו אופנים, מהווה שבת לנשמ"ה פעילות רוחנית פמיניסטית, ואיזו תרומה ייחודית עשויה להיות לה להצמחתה של רוחניות נשית-יהודית עכשווית. תחילה נתאר בקצרה את השבת, ולאחר מכן ננסה להמשיג במונחים תאורטיים את ההתרחשות הארגונית והרוחנית המתחוללת בה.

שבת לנשמ"ה: רעיון ומעשה

'המדרשה' באורנים נוסדה לפני כעשרים שנה כגוף עצמאי בתוך מכללת אורנים, על ידי בני קיבוצים ותושבי הצפון שביקשו לחדש ולהעמיק את הזהות היהודית בקרב הציבור החילוני בישראל. 'המדרשה' בכלל, ובית המדרש 'ניגון נשים' בפרט, צמחו וביססו עצמם על לימוד אישי ואינטלקטואלי של המשתתפים, הנפגשים עם מקורות יהודיים עתיקים וחדשים, עם חבריהם ללימוד ועם זהותם היהודית. בשנים האחרונות ניכרות התרחבות ותמורה משמעותית בצורות

¹ בל הוקס, פמיניזם זה לכולם: פוליטיקה מכל הלב (תרגום דלית באום), חיפה 2002, עמ' 110.

² על התוועדות רוחניות של נשים לאורך ההיסטוריה היהודית ראו אברהם גרוסמן, חסידות ומורדות, ירושלים תשס"ג, עמ' 312 ואילך; עליזה לביא, מנהג נשים, תל אביב 2012, עמ' 36–44.

³ על פדגוגיה זו ראו בהרחבה בספר שהוציאה המדרשה: יורם ורטה (עורך), מסכת חיים, רמת ישי 2010.

⁴ ראו Mary Field Belenky, Blythe McVicker Clinchy, Nancy Rule Goldberger & Jill Mattuck Tarule, *Women's Ways of Knowing: The Development of Self, Voice, and Mind*, New York 1986

המפגש הללו, והן החלו לכלול יותר ויותר אלמנטים של תפילה ויעבודת הלב,⁵ וזאת על אף אופיים החילוני לכתחילה של רוב המלמדים והלומדים בה.

הצורך של נשות המדרשה החילוניות בתפילה ובריטואל, מצא לו מסילות בקרב נשים אורתודוקסיות שהחלו אף הן את דרכן בלימוד תורה ועיסוק אינטלקטואלי בטקסטים יהודיים, אך עם הזמן מצאו עצמן מוטרדות יותר ויותר מהדרתן מהחיים הדתיים והציבוריים, ושאו לקחת חלק מלא ומשמעותי יותר בעבודת ה' בבית הכנסת ובמרחב הציבורי כולו.

דומה שהתרחש כאן מפגש בין שתי תופעות שונות של הדרת נשים מהריטואל הקהילתי, שהתרחשו במקביל בשני ציבורים, ובשניהם חשו הנשים צמא עז בחוויית תפילה והתכוונות משותפת, שתאפשר להן לחוות רגעים של התעלות והתקדשות – מפגש בין אלה שלא הורגלו בכך מנעוריהן, לבין אלה שהורגלו להשקיף על הריטואל מהצד ולהיות מודרות ממנו.⁶ הלימוד בנפרד וביחד, וההיכרות ההולכת ומעמיקה עם אוצרות הידע היהודי והפמיניסטי, דרבנו את הנשים בשתי הקבוצות לפעול ולעצב לעצמן מקום של שייכות בעולם היהודי. הניסיון ליצור שבת נשית משותפת הוא אם כן, בראש ובראשונה, ניסיון להיחלץ מההדרה וההשתקה וליצור אלטרנטיבה עכשווית ומשמעותית של ריטואל יהודי נשי. ואכן, במהלך השנים מאז התחלנו לחגוג במשותף את השבת, גובר והולך הביקוש של נשים מכל הזרמים, בכל הגילאים, מעדות שונות, ומכל רחבי הארץ, להשתתף בה. בשנים האחרונות השתתפו בשבת לנשמ"ה למעלה ממאה נשים, ונאלצנו לדחות חלק מהפניות כדי לאפשר מידה של היכרות ואינטימיות בין המשתתפות.

שבת לנשמ"ה מתקיימת מדי שנה סמוך לתשעה באב, במרחב סגור (בדרך כלל באכסניית נוער בצפון הארץ), וכל המשתתפות נוכחות במקום ברציפות מיום שישי בצהריים ועד צאת השבת. את השבת מובילות שתי מנחות, ולצדן לוקחות חלק במעורבות מגוונת משתתפות רבות נוספות, שתפקידן מתואם מראש ודורש הכנה רבה. כבר כחודשיים לפני השבת מוקם צוות היגוי המורכב ממנחות 'ניגון נשים', ומנשים דתיות וחילוניות מזרמים שונים. דיוני הצוות משמשים מעין 'מעבדת ניסוי' לדילמות וללבטים העשויים להתעורר בקביעת תוכני השבת ומרכיביה.⁷

שלב ההכנה חשוב מכיוון שהשאיפה היא שהשבת תושתת על בסיס מסורתי רחב ובו בזמן תשקף את מרחב המשתתפות בה, תוך מתן ביטוי לביוגרפיות רוחניות מגוונות. לאחר דיונים בצוות ההיגוי מחולקים התפקידים השונים בין נשות צוות ההיגוי ונשים נוספות, האחראיות לתכנון ולביצוע חלקים שונים של השבת, בהם – קריאת הפרשה, דברי תורה ודברי התכוונות אישית, סדנאות הבוקר וכדומה. בכל שנה מתכנס צוות ההיגוי מחדש, מכיוון שבכל שנה משתנה אופי השבת ומושפע מהשבתות הקודמות ומהמשתתפות החדשות.

אופי השבת מורכב אפוא. הפרהסיה נשמרת על פי ההלכה ואין חילול שבת מופגן, אך היא כוללת גם חלקים רבים שאינם מסורתיים כמו סדנאות תנועה ומדיטציה, שירה, לימוד, שיחה, חלקים מעגליים ופרונטליים, והתנסויות מגוונות נוספות.

התפילה בשבת מבוססת על התפילה המסורתית, אבל היא אינה זהה לה, ומשולבים בה התכוונות אישיות ושירה. התפילה מעוצבת מתוך רצון לתווך את התפילה המסורתית למי שלא מכירה אותה, ולרענן את התפילה השגורה עבור מי שתפילתה הפכה קבע. שיאה של התפילה ושל

⁵ כך לדוגמה, מרבה המדרשה לעסוק בשנים האחרונות בהצמחת קהילות אשר עורכות טקסי קבלת שבת ומפגשי תפילה ביישובים חילוניים, מקיימת כנסים המוקדשים לפיוטים וניגונים, ועוד.

⁶ ראו ענת ישראלי ודבורה עברון, 'ניגון של נשים: לומדות תפילה מחנה', **דעות**, 36 (2008), עמ' 30–34.

⁷ כך לדוגמה, דן הצוות ההיגוי בשאלות הקשורות בקריאה בתורה: האם לקרוא את כל פרשת השבוע או רק חלק ממנה? האם לקיים 'עליות' אישיות או קבוצתיות? וכן שאלות נוספות הקשורות לאופי קבלת השבת: האם לשלב טקסטים ישראלים חדשים בקבלת השבת המסורתית? כמה שירים לשיר ובאילו מנגינות? האם להקדיש זמן ללימוד בתוך התפילה? סוגיה נוספת שהצוות עוסק בה היא פסוקי דזמרא בתפילת שחרית. זהו מפגש התפילה היחיד במהלך השבת אשר במקביל אליו נפתחות אלטרנטיבות שונות, כמו מדיטציה, תפילה בתנועה, לימוד ברכות השחר, ועוד.

השבת כולה, הוא מעמד הקריאה בתורה, שבו קוראות שבע נשים בפרשת השבוע על פי טעמי המקרא, ומתקיימות שבע עליות, לעתים קבוצתיות, בהתאם לנושא שנקבע מראש.⁸ לא תמיד קוראים את כל הפרשה, אך המבנה של שבע עליות נשמר. לכל עלייה יש 'מי שברך' מיוחד, שאותו כותבת אחת הנשים מראש.

קריאת התורה מאתגרת אותנו באופנים רבים – אתגר הקריאה עצמו, שלקוראות רבות הוא התנסות ראשונה ומרגשת בלימוד הטעמים וקריאה מספר תורה; העלייה לתורה, שגם היא התנסות ראשונה לנשים רבות. מטבע הדברים, תפילת הבוקר (שחרית, קריאה בתורה ומוסף) אורכת זמן רב ומעוררת התרגשות רבה.

תשומת הלב הרבה המוקדשת לקריאה בתורה ולעליות, מסיטה לעתים את הדגש מפרשת השבוע ותכניה. מתח זה שבין תוכני השבת לבין התהליכים האישיים והקבוצתיים המתחוללים בה, חוזר ועולה באופן מובנה לכל אורכה. במסגרת ההכנות לשבת ובמהלכה מושקעת מחשבה רבה למתח זה ולהתמודדות עמו.

ההיבט הארגוני של השבת כמודל התנהלות פמיניסטי

הרצון לעצב חלופה יהודית-פמיניסטית לשבת המסורתית, מחייב דיון פרקטי בשאלה כיצד תאורגן ותתנהל השבת. נשאלת השאלה, האם מן האידאולוגיה הפמיניסטית נגזרת פרקטיקה ארגונית ייחודית, ואם כן – כיצד עליה לבוא לידי ביטוי בשבת? כיצד אמור להתנהל ארגון המונחה על ידי אידאולוגיה פמיניסטית?

תמר זילבר⁹ מונה כמה עקרונות יסודיים בארגון המנוהל על פי אידאולוגיה פמיניסטית. נפרט להלן את העקרונות ונתאר לצדם את יישומם בשבת לנשמ"ה:

1. **הימנעות מיחסי כוח – כל מקורות הכוח בארגון (מידע, כסף, טכנולוגיה) צריכים להיות נגישים לכול. יש להבטיח כי ייפוי כוח (מתן סמכות) יינתן לפרקי זמן מוגבלים בלבד, על ידי הכלל, ולכמה שיותר א/נשים, תוך שמירה על מנגנון של דיווח ועל אחריות של בעלי ייפוי הכוח בפני הכלל.** שבת לנשמ"ה מנוהלת על ידי צוות היגוי נבחר שתפקידו לעצב את השבת לפרטיה, תוך מתן תשומת לב מרבית לביזור התפקידים, למינונים מתאימים של פעילויות ושל זמן חופשי, לאיזון שבין מסורת וחידוש, ועוד. מנחות השבת נקבעות מדי שנה מחדש (גם אם הן הנחו בעבר), ולאף אחת מהמעורבות אין 'מנדט' עליה. השבת עצמה אינה נושאת רווחים – תשלומי המשתתפות מכסים בדוחק את עלויות האכסניה והארגון. רוב עבודת ההכנה וההובלה בשבת עצמה נעשית בהתנדבות.

2. **הימנעות מהייררכיה – יש להימנע מחלוקות עבודה מעמדיות (עבודות הנושאות ערך שונה), יש להנהיג רוטציה בתפקידים ולהקפיד על עשייה משותפת המונעת התפתחות של מנהיגות כוחנית.** את שבת לנשמ"ה האחרונה הובילו שתי נשים, אחת ממצפה נטופה והאחת מאיילת השחר. לצידן תרמו את חלקן חמש נשים שהעבירו שיעורים, שבע נשים שקראו בתורה ושבע שהכינו את 'מי שברך', שלוש נשים שהובילו פעילות בוקר, חמש נשים שהנחו שיחות קבוצתיות בערב, שמונה נשים ששיתפו במהלך השבת בהתכוונות אישיות ועוד. בסך הכול לקחו חלק פעיל

⁸ נושאי העליות הקבוצתיות קשורים בדרך כלל לתכנים העולים מתוך הקריאה בפרשה. לדוגמה, בשבת האחרונה שחלה בפרשת 'פנחס' הוגדרה העלייה הראשונה כך: 'הנני נותן לה את בריתי שלום – עלייה קבוצתית לנשים שכרתו ברית שלום, בתוכן או מחוצה להן, בשנה האחרונה'. העלייה השנייה היתה 'תיקון למפגש עם אומות העולם – עלייה קבוצתית לנשים שרוצות לציין גבר או אישה שאינם יהודים'. השלישית – 'אלה משפחות...'. – עלייה קבוצתית לנשים שרוצות לציין דמות מושגת משפחתן, וכן הלאה.

⁹ תמר זילבר, '21 שנה על הקו', בטאון מרכז הסיוע לנפגעות תקיפה מינית ונפגעי תקיפה מינית בתל אביב, תל אביב 1999, עמ' 51–61.

במהלך השבת כמעט מחצית מהמשתתפות. גם המרכיבים הטכניים והארגוניים של השבת (הרשמה, הכנה וארגון) נעשים על ידי הצוות המארגן ומשתתפות בהתנדבות.

3. דמוקרטיה פעילה – השתתפות של כלל חברי וחברות הארגון בקבלת ההחלטות בעשייה הארגונית. במחצית הראשונה של השנה מתקיימות שיחות פתוחות על רוח השבת, שבהן נאספות הערות, המלצות, תלונות וכדומה כהפקת לקחים לקראת השבת הבאה.

העקרונות שמונה זילבר באו לידי מימוש ויישום בשבת בהדרגה, מתוך דינמיקה פנימית וללא מודעות יתרה לעקרונות הניהול הפמיניסטי. ובכל זאת, התפתחה לקראת השבת מערכת ארגונית דמוקרטית ושיתופית המממשת וממחישה היטב את התאוריה הפמיניסטית הארגונית.

רוב ההתנהלות לקראת השבת ובמהלכה, מתרחשת אפוא במעגלים שיתופיים ושוויוניים. ארגון המרחב בשבת – במעגלים – מנוגד לארגון המרחב ההיררכי של המרחב המקודש והממוסד בבתי הכנסת (לפחות אלו האשכנזיים), שבו מסודר ציבור הגברים בשורות, כשמאחוריו או מעליו ציבור הנשים ולפניו שליחי הציבור ומכובדיו.

ההיבט הרוחני של השבת כמבטא רוחניות פמיניסטית

מעבר לשאלות הארגוניות, נשאלת השאלה האם השבת מבטאת במהותה רוחניות פמיניסטית (womanspirit). לתפיסתנו, מטרתה של רוחניות נשית פמיניסטית היא להשפיע על התאולוגיה והפרקטיקה הדתית הקיימת, כך שיכילו וישקפו ערכי שוויון, ויתאימו לצרכיהן הרוחניים של נשים. הרוחניות הפמיניסטית שואפת לחזק את הנשים והנשיות בעזרת טקסים מובנים, ואף רואה בנשיות השתקפות קדושה של האלוהות, מעצם הוויתה.¹⁰

בספרה 'פמיניזם זה לכולם',¹¹ מקדישה בל הוקס פרק לרוחניות פמיניסטית. לטענתה, הרוחניות הפמיניסטית יצרה מרחב שבמסגרתו יכולים כולם לבחון את מערכות האמונה הישנות, ואף לפלס נתיבים חדשים. הצגת האלוהות בדרכים מגוונות ויצירת כבוד מחדש לנשיות המקודשת, עזרו לנו להשיב לחיים הרוחניים את ערכם. הוקס מרחיבה על תרומתה של הרוחניות הפמיניסטית להתחדשות הדת מכאן ולמסע השחרור הנשי מכאן, אך למעשה, כמעט שאינה אומרת דבר על טיבה של רוחניות זו. היא רומזת בדבריה לשני כיוונים: לייצוגים נשיים של האלוהות, וליכבוד מחדש לנשיות מקודשת. בעקבותיה, אנו מציעות להרחיב את מושג הרוחניות הנשית ולהצביע על ביטוייו בשבת.

ראשית, כל פעילות טקסית-רליגיוזית של נשים עשויה להיות פעילות פמיניסטית. אפשר להגדירה ככזאת אם היא תראה עצמה כפעילות להשמעת קולן המושתק של נשים, כביטוי אלטרנטיבי לפעילויות רליגיוזיות ותרבותיות-יהודיות קיימות שקולן של נשים לא מושמע בהם, מנימוקים דתיים או תרבותיים.¹²

האלמנטים הטקסיים הרבים המתקיימים בשבת פועלים פעולת-נגד למקומו המעצב והמקבע של הטקס הגברי המסורתי המקובל.¹³ על פי המחקר האנתרופולוגי, 'הטקס מציג בפנינו באופן מרוכז

¹⁰ על 'רוחניות פמיניסטית' ראו למשל: Susan Starr Sered, *Priestess, Mother, Sacred Sister: Religions Dominated By Women*, New York 1994; Melissa Raphael, *Introducing Theology: Discourse on the Goddess*, Sheffield 1999

¹¹ הוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 110.

¹² 'בהוויה' – מרכז טקסי חיים ישראלי, מדווחים כי רבים מקרב הפונים אליהם, חילונים במוצהר, מבקשים שגבר (חילוני) בעל זקן (!) יערוך את הטקס המבוקש. זאת התנייה תרבותית שמתקיימת בנפרד מהנורמה הדתית, ולפיה גם חתונה חילונית זקוקה למראית עין רבנית.

¹³ Jan Berry, 'Whose Threshold? Women's Strategies of Ritualization', *Feminist Theology*, 14-3 (2006), pp. 273-288

את החוויה החברתית-תרבותית, את מגוון היחסים וההיררכיות בחברה ואת האמונות והאידיאולוגיות של המשתתפים.¹⁴ כלומר, הטקס הוא מראה המשקפת את פני החברה. במהלך ביצוע הטקס מתייחסים המבצעים לסמליהם, ומאשרים את הערכים שלהם באמצעות פעולות ואמירות מקדשות שכן 'טקס הוא מסגרת התנהגותית שבה מתרחש ביצוע תרבותי של התייחסות לסמלים'.¹⁵ יתר על כן, הטקס מפרש לבני האדם את המציאות שבתוכה הם פועלים, מעצב ומאשר מחדש את זהותם החברתית ואת מקומם בסדר החברתי.

זאת ועוד: הטקס מבחין בין מי ש'בפנים' ומי ש'בחוץ' – בין אלה שיכולים לעבור את הטקס לבין אלה שלעולם לא יוכלו לעבור אותו.¹⁶ בכך יוצר הטקס אליטה מקודשת המובחנת בעיני עצמה ובעיני הסובבים אותה. הטקס מקדש את ההבדלים הקיימים בין הקבוצות השונות והופך אותם לחוקיים וממוסדים.¹⁷

רבקה לוביץ' מציינת שתי מגמות בעשייה הפמיניסטית-יהודית בת זמננו: **פמיניזם של התאמה** החותר לזהות מרבית בין האיש לאשה בעשייה היהודית, ומתמקד בשוויון בין המינים; ו**פמיניזם של ייחוד** המבקש לזהות את ייחודו של הקול הנשי, לתת לו ביטוי ולהטמיע אותו בעולם היהודי, תוך יצירת מסגרות חדשות, טקסים חדשים ודרכי לימוד תורה חדשניות, שיונקים מהשיח הנשי.¹⁸ מגמה זו מתמקדת בהשמעת הקול הנשי והטמעתו כשווה ערך בעולם היהודי – זה הדתי, החברתי והתרבותי. שתי המגמות הללו מסכימות כי רק אם נשים תהיינה מעורבות בלימוד, בפרשנות ובעשייה רוחנית, יהיה קידום לעניין.¹⁹

שבת לנשמה ממלאת את כל טווח האפשרויות שבין שני סוגי הפמיניזם שמציינת לוביץ'. לעתים היא מאמצת מרכיבים מסורתיים 'גבריים' ומעתיקה אותם לעולם הנשי, ולעתים היא יוצרת מרכיבים אלטרנטיביים חדשניים שאינם כבולים להגמוניה הגברית. כך נוצרת זהות חדשה ומורכבת הנותנת מקום לכל גוני הקשת הפמיניסטית של המשתתפות בשבת. התפילה והמרכיבים הריטואליים משוחחים ללא הרף עם התפילה המסורתית ועם התפילות המתחדשות בקהילות ברחבי הארץ, שפת התפילה היא שפת הסידור ומוקד התפילה הוא הקריאה בתורה, נשמרים כללי הקימה והישיבה, האמירה בקול ובלחש; אך לצדם משולבים טקסטים נוספים, ניגונים מחיי התרבות הישראלית שמרחיבים את הטקס ומאתגרים אותו. כך נותנת השבת ביטוי לאפשרות של זהות מורכבת, ובאותו זמן מאפשרת הכרה למי שחיה בזהות כזו.²⁰

הרחבה נוספת של רוחניות פמיניסטית נוגעת לא רק לאופיים של הטקסים המתקיימים במסגרתה, אלא לטיבה של החוויה הדתית הנוצרת בה. בספרו 'איש האמונה הבודד',²¹ כותב הרב סולובייצ'יק על החוויה הרוחנית והאמונית של האדם היהודי. לדבריו, החיבור הרוחני הוא חזק ומשמעותי לאדם במיוחד בעת שהוא חווה עצמו כבודד. כשהאדם מבודד עצמו מאחרים,

¹⁴ ראו ניסן רובין, **שמחת החיים: טקסי אירוסים ונישואים במקורות חז"ל**, בני ברק 2004, עמ' 24.

¹⁵ שם.

¹⁶ כך הם למשל טקסי ברית המילה, המגדירים את מי שהוא חלק מהברית עם אלוהים (בנים) ואת מי שמחוץ לברית (בנות).

¹⁷ פייר בורדייה, **השליטה הגברית** (תרגום אבנר להב), תל אביב 1998. ראו עוד על הטקס במבט פמיניסטי אצל חגית אקרמן, **עושות סדר: סדר פסח לנשים – מבט מגדרי**, תל אביב 2012, עמ' 41-45.

¹⁸ ברוח הפמיניזם התרבותי של קרול גיליגן, ננסי צ'ודורו ואחרות. ראו בקצרה אצל אריאלה פרידמן, **באה מאהבה**, תל אביב 1997.

¹⁹ רבקה לוביץ', 'האישה ביהדות: מהיכן ולאן?', הדס גולדברג (עורכת), **כלביא יקום: ספר כנס לביא השני**, תל אביב 2000, עמ' 69-79. ראו גם: Elyse Goldstein, *New Jewish Feminism: Probing the Past, Forging the Future*, Woodstock 2009.

²⁰ גלוריה אנולדואה, 'אזור הגבול / La Frontera / המסטיסה החדשה' (תרגום רוני ברייר-גארב), דלית באום ואחרות (עורכות), **ללמוד פמיניזם: מקראה**, בני ברק 2006, עמ' 357-375.

²¹ הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, 'איש האמונה הבודד', 'איש האמונה', ירושלים תשכ"ה, עמ' 9-61.

מתאפשר הקשר בינו לבין אלוהיו. הדרך לרוחניות לפי הרב סולובייצ'יק היא דרך של אינדיווידואציה, דרך פרטית ואישית שבה צועד האדם לבדו לעבר אלוהיו.

לעומת זאת, רוחניות פמיניסטית נטועה להבנתנו בתוך קשר – קשר בין נשים ובין אנשים שמתוכו צומחים ומסתעפים קשרים רבים נוספים: קשר לאלוהים, לאנרגיה, לקוסמוס, לקהילות נוספות, לעבר, להווה ולעתיד. רוחניות פמיניסטית בנויה פחות על דמות אחת שמדברת בשם הכלל ויותר על דיבור משותף של נשים רבות שמוצאות כל אחת את מקומה בתוך המעגל. חברי הקהילה הרוחנית מעצימים ומועצמים בו זמנית, ונוצרת הוויה משותפת, מקיפה ונשגבת.²²

כאמור, בשבת לנשמי"ה מתקיימות פעילויות רבות, כולל התפילות, במבנה מעגלי המאפשר צמיחה של רוחניות פמיניסטית. ההתייחסות לנשים המתפללות אף היא חידוש משמעותי, שכן בתפילה המסורתית אין בהכרח התייחסות למתפלל שלצדך. 'הסביבה המתפללת' מקבלת בשבת משמעות שאינה פחותה מתוכן התפילה. גם נוכחותם של תינוקות בשבת, והכלתם ברמה הארגונית והאישית היא חלק מתפיסה אחרת של קהל, קהילה ומפגש בינאיש.

ואולם, לא כל המשתתפות מקבלות את הגדרת חוויית השבת כ'רוחניות פמיניסטית'. יש המתייחסות אליה כאל פעילות רוחנית וחברתית בפני עצמה, שאינה מתייחסת בהכרח להגמוניה הגברית או לדיכוי הנשים. פעילות של נשים בעבור נשים, בדומה לפעילותם של מנזרי נשים נוצריים שהתאפיינו לאורך השנים בעבודת קודש של נשים מבלי שיוחסה להם משמעות פמיניסטית.

אפשר להשוות את שתי התפיסות השונות של השבת – כפעולה פמיניסטית וכפעולה נשית כללית – עם ההבחנה המקובלת בין שני סוגי ארגוני הנשים. ארגונים פמיניסטיים המכוונים לערער את הריבונות הגברית וארגוני נשים כלליים המיועדים לסייע לנשים, להעצימן ולשפר את חייהן. במציאות הבחנה זו אינה ברורה, שכן פעילות של נשים למען נשים מחלישה מיניה וביה את ההגמוניה הגברית, בכך שהיא משפרת את חייהן של הנשים ומחזקת אותן.²³ גם השאלה עד כמה פעילות זו היא פעולה מחוללת שינוי, שגלי ההדף שלה מגיעים אל מעבר למשתתפות בה, חשובה לבחינתה של השבת כפעולה פמיניסטית.

דומה שאתגר ההשפעה על המרחב הציבורי כולו מונח עדיין לפתחנו. שילוב הקולות הנשיים בעולם היהודי, עיצוב הטקסים וחיזוק הרוחניות הנשית במרחב משותף, מחייב שלב נוסף, שלב של פריצת המסגרת הנבדלת והטמעת החידושים וההישגים הרוחניים של השבת בתוך הפרקטיקה הדתית והקהילתית הממוסדת. כפי שקרה גם בהקשרים אחרים, גם כאן ניכרים כבר ניצני השינוי, אך התהליכים מתרחשים באיטיות, ולא בבת אחת. אפשר לצפות ולקוות שכלל שהמסגרת הנבדלת החד-שנתית של השבת תתבסס ותתחזק, היא תוכל להקרין ביתר שאת על קהילות-האם הקבועות של המשתתפות, הדתיות והחילוניות. מהלך כזה עשוי להעצים לא רק את מקומן הרוחני והחברתי של הנשים עצמן, אלא גם לחולל תהליך של התחדשות וצמיחה בחיים היהודיים עצמם.

²² דבורה עברון, 'הרהורים על רוחניות, גלובליזציה ופמיניזם', **איגרת חודשית: ניגון נשים**, 33 (תמוז תשס"ט). עוד על ההבחנות הללו והבחנות נוספות בהקשר של רוחניות נשית, ראו תמר ביאלה, 'קדושה: התבדלות או התחברות?', **קולך**, 130 (תשס"ח); הני"ל, 'הקף לדתיות הקורבנית', **דעות**, 40 (תשס"ט), עמ' 22–25; תמר רוס, 'רצף ולא שבירה: עוד על דתיות נשית', **דעות**, 41 (תשס"ט), עמ' 34–38.

²³ Jane Mansbridge, 'What is the Feminist Movement?', Ferree Myra Marx and Martin Patricia Yancey (eds.), *Feminist Organizations: Harvest of the New Women's Movement*, Philadelphia 1995, pp. 27-34

לסיכום

שבת לנשמ"ה מזמנת לנו אפשרות להתבונן בה דרך תאוריות פמיניסטיות, ולראותה כדרך לחולל שינוי, תוך התייחסות למסורת הקיימת ויציאה מתוכה. היכולת של נשים להוביל ולבצע טקסים שבמקור הובלו על ידי גברים בלבד, היא מהפכנית מעיקרה, ונותנת תוקף להשוואת הסטטוס בין גברים לנשים.

משתתפות השבת, חילוניות ודתיות כאחת, מעידות ומספרות שהתהליך שחוו בשבת מצמיח אותן, מכיוון שהוא נוגע בעומק שאלת הזהות המשותפת והנבדלת שלנו, והוא מחדד את השיח סביב היותן נשים יהודיות בישראל.

על אף התגובות החזקות שהיא מעוררת בקרב המשתתפות, מתקיימת השבת רק פעם בשנה. עד כה, המחשבות לקיים שבתות נוספות במשך השנה לא התממשו, והתקבעה מסורת של שבת שנתית בודדת. אפשר שהסיבות לכך הן ארגוניות וטכניות בלבד; אבל ייתכן שיש כאן אמת עמוקה יותר, של מחזוריות שנתית שבאה להציע אחת לשנה הצעה עקרונית, שאותה יש לממש בדרכים אחרות בכל יתר השנה.

בשבת האחרונה פתחה את תפילת הבוקר טל שריאל, אחת ממנחות 'ניגון נשים'. דבריה היפים מהדהדים את שירה של חוה פנחס כהן, 'שכחה או הדרך לנהר', וטוב בעינינו לחתום בהם את עיונו:

בְּאוֹתָהּ שַׁעַת בּוֹקֵר, לֹא מוֹקֵדֶמֶת כִּבְכַל שַׁבַּת, בְּאֵנוּ תַּחַת אֱלוֹנֵי הַתְּבוֹר
 לְטְבִילַת בּוֹקֵר. תְּפִילַת הַבּוֹקֵר שֶׁל שַׁבַּת לְנִשְׁמ"ה.
 יְהִי רְצוֹן שֶׁתְּהֵא תְּפִילַת הַבּוֹקֵר שֶׁלָּנוּ כִּטְבִילָה בְּמֵי הַמַּטְהַרֶת אֶת הַגּוֹף וְהַנִּשְׁמָה כְּאֶחָד.
 אַחַת אַחַת הַגִּיעָה
 וּמְטַפַּחַת עַל רֵאשֶׁהָ, אוֹ כּוֹבֵעַ אוֹ כִּיפָה אוֹ סֵרֵט אוֹ פְּזוֹרֶת שַׁעַר אוֹ אֲסוּפָה.
 בְּגָדִים לְבָנִים לְגוֹפָה, כִּבְת יְרוּשָׁלַיִם הַיּוֹצֵאֵת לְחוֹלָל בְּכַרְמִים בִּימֵי בְצִיר עֲנָבִים.
 אַחַת אַחַר אַחַת יִצְאָה מִתּוֹךְ הַרְחֻבוֹת הַסּוּאֲנִים, מִתּוֹךְ חֲלוֹנוֹת בֵּיתָה
 וְהַגִּיעָה לַיּוֹם הַמִּיָּעֵד-
 שַׁבַּת לְנִשְׁמ"ה. שַׁבַּת לְנִשְׁמָה.
 כְּנֹנוּ זֹ אֶצֶל זֹ אֶת הַיָּמִים וְאֶת הַשָּׁעוֹת, בְּכֹל שָׁנָה
 תְּמִיד בְּשַׁבַּת הַרְאוּשׁוֹנָה שֶׁל יְמֵי בֵּין הַמְצָרִים.
 נְשִׁים שֶׁהַקְדוּשָׁה עוֹבֵרֶת בִּינֵיהֶן
 כְּחוֹט בְּחֵרוּזִים, כְּתֶפֶר פְּשׁוּט.

יְהִי רְצוֹן
 שֶׁרְשָׁרוּשׁ הַתְּפִילָה הַזֶּה
 רְשָׁרוּשׁ שִׁירְתֵּן הַיִּפָּה שֶׁל נָשִׁים
 רְשָׁרוּשׁ שֶׁל שִׁיחָה עִם בּוֹרָא עוֹלָם וְעַם עֲצַמְנוּ
 יְהִיוּ מְנַגְּנִינָה מְכַנְּנֶת. מְדוּיֶקֶת. מְחוֹבֵרֶת. נוֹגַעַת.²⁴

²⁴ המילים המנוקדות הן אזכורים לשירה של חוה פנחס כהן, 'שכחה או הדרך לנהר', נהר ושכחה: שירים 1994-1997, תל אביב 1998, עמ' 18.